

גבול מירב אמיר

ההגות שהתמקדה בהיבטים השונים של הגלובליזציה ובקץ מדינת הלאום שלטה בחלק ניכר מהמחשבה הפוליטית באקדמיה ובמרחב של האקטיביזם הפוליטי בעשורים האחרונים של המאה העשרים. במסגרת זו נחשבו גבולות לנחלת העבר; נדמה היה כי חשיבותם בהכנת מגמות כלכליות, חברתיות ותרבותיות רווחות נשחקת במהרה בעקבות קריסת הסדר העולמי הדו-אימפריאלי, ובעקבות כינון הסכמים על-לאומיים אזוריים חדשים כמו האיחוד האירופי ואזור הסחר החופשי בצפון אמריקה.¹ ביקורת על הנחות אלה נשמעה מצד חוקרים, אשר טענו כי למרות ההאצה בתהליכי הגלובליזציה, לגבולות יש חשיבות הולכת וגוברת בתהליכים פוליטיים וחברתיים.² עם זאת, היו אלה המתקפה של 11 בספטמבר 2001 והמתקפות על אדמת אירופה שיוחסו לארגוני טרור בינלאומיים (בניגוד לקבוצות התנגדות מקומיות), ובעקבותיהן עלייתן של דוגמות ביטחוניות וההכרזה על ה"מלחמה בטרור", אשר הבליטו מחדש את חשיבותן של מדינות הלאום והחזו את ההתעניינות בתפקיד הגבולות המדיניים בניתוח פוליטי. בניתוח שלהלן אטען כי למרות פריחה זו של המחקרים בתחום של לימודי גבול, ואף שחלקים נכבדים מספרות זו שייכים בבירור לאפיקי מחקר פוסט-סטרוקטורליסטיים, נדמה כי חלק הארי של הגות זו מסתמך למעשה על מושגים נושנים של מדינה וריבונות, אשר משמרים אותן כישויות פרה-דיסקורסיביות. בהמשך גם אטען כי כדי לשחרר את העיסוק בגבולות מתפיסות שמשחזרות את מקומן של המדינה והריבונות כמקור הפעולה הפוליטית, יש לחשוב מחדש על גבולות באופן שאינו מוציא לגמרי את המדינה מהניתוח, אבל גם לא מניח את קדימותה.

מן המפורסמות היא שמישל פוקו העלה לפני שנות דור את הטענה שהתיאוריה הפוליטית נמנעת מלערוף את ראשו של המלך. לטענתו, מושג המדינה ודמות הריבון, המומשגים שניהם כמקור סינגולרי של כוח פוליטי, עדיין שולטים במחשבה הפוליטית.³ בעקבות פוקו הושקע מאמץ ניכר במחשבה מחודשת על מה שנחקר באופן מסורתי דרך הכוח המדינתי ומושג הריבון, תוך התמקדות בניתוח מכניזמים של מיקרו-כוח וניתוח מלמטה של מנגנוני שליטה. באמצעות פיזור וביזור קונספטואלי של מה שמקובל היה לחשוב עליו כנגזרת של שליטה ריבונית, ניתוחים אלה חותרים תחת התפיסה שרואה במדינה מקור יחיד של היגיון ריכוזי וקוהרנטי המגלם את הכוח השליט. מפנה זה הסיט את תשומת הלב המחקרית מהמדינה כיחידת הניתוח הבסיסית אל מנגנוני שלטון מגוונים; ממערכי שליטה דכאניים בבסיסם למנגנונים של פיקוח וניהול; ומהתמקדות באלימות לדיון בצורות נוספות של כוח. אך מה עלינו לעשות בבואנו לבחון גבולות? השאלה מתעוררת היות שגבולות מקושרים, לכאורה באופן שאינו ניתן להתרה, לתפיסת המדינה ולריבונות. האם אפשר לנתח גבולות ואת מנגנוניהם בלי להניח מראש שהמדינה היא ישות אחידה והגורם המסביר המרכזי בכל ניתוח פוליטי, ובלי לחזור ולהיסמך על הכוח המדינתי כיחידת הניתוח הבסיסית? האם אפשר לנסח גבולות באופן שאינו משחזר את מה

שג'ון אגנו (Agnew) כינה "המלכודת הטריטוריאלית" של המדינה? מאמר זה מבקש לבחון את תפקידה של המדינה בתחום מתפתח זה של מחקר הגבולות, ולהציע דרכי ניתוח של גבולות ופעולתם בלי לשוב ולהסתמך על המדינה כמקור ההסבר אך גם בלי להתעלם ממנה כליל.

לשם כך אשרטט תחילה כמה מקווי המתאר של הסוגיות העיקריות בחקר הגבולות, כפי שהתעצבו מאז ראשית שנות האלפיים. ניתוחים של פרטיקות של גבולות עברו כברת דרך משמעותית מן ההנחה שהגבולות הם טבעיים ולקראת ניתוח דקונסטרוקטיבי שלהם; אף על פי כן, אני טוענת שכל עוד חושבים על פרטיקות של גבול ביחס להבחנה נורמטיבית בין "פנים" ל"חוץ", וכמה שמייצר אותה הבחנה ביחס למדינה, הן משאירות את מושג הטריטוריה על כנו באופן מובלע. בהמשך אטען שההמשגה המקובלת של טריטוריה נזקקת בהכרח להנחה – שעליה יש לערער – כי ריבונות היא ישות אחידה וקוהרנטית, גם אם לא באופן מפורש. לכן אני מציעה מסגרת מושגית המאפשרת לנתח גבולות בלי להכניס לדיון את המטען המושגי הזה על ההנחות האונטולוגיות שלו, באמצעות ניתוק בין הממדים הנורמטיביים של גבולות מחד גיסא, ובין גבולות כפרקטיקה מאידך גיסא. לאחר מכן אציע הסתכלות חדשה על צורת התפקוד של גבולות, בלי לחזור להמשגות נורמטיביות של טריטוריה וריבונות. בהגדרה שאציע להלן הגבול אינו מנותק מהטריטוריה, אבל במקום לראות בו נגזרת של הגדרות טריטוריאליות שקודמות לו, היא מבינה את הגבול כמנגנון יצרני במישור הגיאוגרפי, שהתיחום הטריטוריאל הוא תוצר של פעולתו. הגבול, כך אטען, הוא בראש ובראשונה פרקטיקה של ממשליות (governmentality), ולפיכך הוא פועל קודם כול ביחס לאוכלוסייה, אף שבעיקרו הוא טכנולוגיה מרחבית. הגבול הוא אסופה של מערכי ממשול (governmentalization) המייצרת הבחנות בין פנימיות וחיצוניות בהבניה של קבוצות אוכלוסייה. עוד אטען כי אין להבין את פעולת הגבול במנותק מהריבונות, אך הוא אינו פועל יוצא שלה, אלא הריבונות היא זו המיוצרת שוב ושוב מתוך מנגנוני הממשליות של הגבול, כמקור הרטרואקטיבי של לגיטימציה לאופני פעולתם.

שדה המחקר: לקראת מיפוי של לימודי גבול

למרות מה שעשוי להשתמע מפתח הדברים, מחקרי גבול לא נולדו כמובן עם החשיבה על הגלובליזציה; ההמשגה של גבולות, החשיבה על חשיבותם הפוליטית והניסיונות לכמת אותם ולעשות להם טיפולוגיות הופיעו בד בבד עם התעצבות החשיבה הגיאוגרפית עצמה.⁵ כמו מושאי מחקר רבים במדעי החברה, גם מחקר הגבולות התארגן בעשורים האחרונים מחדש סביב הפיצול בין מחקר פוזיטיביסטי למחקר ביקורתי. בעוד הגישות הפוזיטיביסטיות (האיכותניות והכמותניות) שואבות את מקורות ההשראה שלהן בעיקר מתוך המסורות הדיסציפלינריות שלהן, המחקר הביקורתי, שהגיע מאוחר יותר לזירה, נוטה לגשר על חלוקות דיסציפלינריות, ונשען בעיקר על הגותם של מעצבי המחשבה הפוליטית הביקורתית. הפריחה המדוברת במחקרי גבולות, הן הפוזיטיביסטית והן הביקורתית, ניכרת לא רק במחקר הגיאוגרפי, שיכול בצדק לדרוש זכות אבות על שדה המחקר בתחום, ולא רק בתחומים נושקים כגון יחסים בינלאומיים

ומדע המדינה, אלא גם בתחומים שבאופן מסורתי נראים רחוקים מאוד ממחקרי גבול, דוגמת כלכלה, אנתרופולוגיה, סוציולוגיה ומחקר התרבות.

כאמור, הגישה המחקרית שנטתה לחזות את הירידה בחשיבותם של גבולות וכתה לביקורת חריפה מצד חוקרים שטענו כי בהתחשב בתהליכי הגלובליזציה המואצת, תפקידם של גבולות אמנם מקבל משמעות חדשה והדרך שבה הם מתפקדים משתנה, אך אי אפשר להמעיט בחשיבותם של גבולות בהווה הפוליטי. דיוויד ניומן, למשל, מראה שקונפליקטים אזוריים מבוססים בדרך כלל על הדרישה לייצור של יחידות ריבוניות עצמאיות בטריטוריות מוגדרות היטב, ובשל כך פתרון קונפליקטים מסוג זה כולל לרוב יצירת גבולות. כך היה במקרה של קריסת הגוש הסובייטי ובהתפוררות יוגוסלביה, וזה עדיין המצב בסרי לנקה, בקפריסין ובישראל/פלסטין. בנוסף, טוען ניומן, פתיחתם של גבולות, שהיא תוצאה של תהליכי גלובליזציה, תלויה למעשה ביצירת יחידות ריבוניות עצמאיות שיכולות לקחת חלק במערכת הפוליטית הבינלאומית כשותפות שוות.⁶

רונן שמיר מציע להבין גלובליזציה כתהליך המכונן צורות חדשות של בלימה וסגירות, במקום תהליך המסייע להאצת הזרימה בחציית גבולות. שמיר טוען כי תהליכים כלכליים של גלובליזציה תלויים למעשה ביצירת פערי מוביליות בין הזרימה של ההון ובין האי-מוביליות של רוב קבוצות האוכלוסייה, בשעה שרק שכבה חברתית קטנה נהנית מ"היפר-מוביליות". לטענתו, הגלובליזציה מאופיינת כתקופה של שכלול ופיתוח מגבלות תנועה המתפקדות בתוך פרדיגמה נרחבת של חשד. פרדיגמה זו מיישמת דרך "טכנולוגיות מיון חברתי שתוכננו כדי למשטר מוביליות של גורמים חברתיים אשר מסומנים כשייכים לקטגוריות חברתיות חשודות."⁷ שמיר מדגיש שהאתרים המרכזיים להגבלת תנועות אלו הם גבולות המדינה. כפי שוויליאם וולטרס (Walters) מראה, הקשר של גבולות לכוח צבאי או לסחר כלכלי הולך ופוחת, והם הופכים לאתרי פיקוח על גורמים חברתיים, אובייקטים ותהליכים שפועלים על ידי מוביליות. במונחים כלכליים יותר, הוא מציין שאלו הן צורות שליטה שמטרתן לפקח על מגמות חברתיות ופוליטיות הנתפסות כאיומים ביטחוניים בשל הקישור השיחני שלהן לסוגי מוביליות אלה.⁸

התפיסה של הסדר העולמי שמיוחסת להסכמי וסטפליה מ-1648 מתארת את המערכת הפוליטית הגלובלית בהרכב של ישויות מדיניות בדידות, מוגדרות היטב ואקסלוסיביות, שכולן מוגבלות מרחבית בטריטוריות שלהן.⁹ דימוי זה של המדינה כמכל מביא עימו מערך של הנחות: משתמע ממנו שהמדינה מייצרת הבחנות בינאריות בין פנים לחוץ ותוחמת תהליכים חברתיים, פוליטיים וכלכליים. הדימוי הזה גם מנציח המשגות ביחס לריבונות של המדינה ככוח אוטונומי שיש לו מונופול על האלימות, המתגלם באופן מרחבי בתוך טריטוריה נתונה. מחקרים על גבולות, מדינות וטריטוריות שבחנו את תפקודם באופן היסטורי, חברתי וכלכלי כבר ערערו על מערכי הנחות אלה, והצביעו על העובדה שאופני פעולתם אינם חופפים את הסגירות שהמדינה מכתיבה.¹⁰ בעקבות זאת, תפיסות של הממד המרחבי של המדינה בכלל, ושל התחום הפוליטי בפרט, הומשגו מחדש. המרחב המדינתי אינו מופיע עוד כפלטפורמה או כמצע סטטי שעליו נבנים יחסים פוליטיים וחברתיים, אלא כשחקן פעיל בתוך מערך מורכב של יחסים. שאלת קנה

המידה של הניתוח קיבלה חשיבות הן דרך התרכזות בזיקות הגלובליות והן בניתוח תהליכים שיש להבינם ברמה המקומית. השינוי בקנה המידה אתגר את מושג הלאום דרך פרספקטיבות תת-לאומיות ועל-לאומיות.¹¹

מחקר העוסק במשמעות החברתית של גבולות פוליטיים פותח אפיקי מחשבה על הגבול מתוך אספקטים שלא זכו לתשומת לב מספקת במחקר המסורתי. למשל, סוג זה של מחקר על אודות גבול בוחן לא פעם תהליכי גיבוש זהות ושייכות, כמו גם פרקטיקות של יצירת הבחנות בין שייכים לזרים. מחקר כזה מתמקד בגבולות כתופעה אפיסטמית, שהיא מרכזית לבניית זהויות לאומיות, במיוחד ביחס ליצירת ייצוגים פנטזמטיים של השתייכות ללאומיות טהורה או ביחס לייצור של דימוי של האיום שנמצא אצל האחר מעבר לגבול. פרספקטיבות ביקורתיות על תהליכים מסוג זה מלמדות שהחתימה לייצוגים של גבולות כאילו היו ברורים ומוסדרים היטב אינה מתפקדת רק כמנגנון להרחקת מי שמסומנים כלא רצויים, אלא משמשת גם לטשטוש הטרוגניות פנימית, להשתקת קונפליקטים מבניים וחילוקי דעות, וכדרך להסחת תשומת הלב מאי-שוויון חברתי וניצול. לכן, פיקוח על הגבול בהקשר זה נתפס כמנגנון של יצירת לכידות חברתית והבחנות בין-חברתיות, כמו גם ליצירת התגלמויות סימבוליות בתהליכים של גיבוש לאום.¹²

נראה שמחקרים מסוג זה חומקים מהמשגת הגבולות כנגזרת של המדינה מעצם הסטת המבט מן האפקטים המדיניים של הגבולות והתמקדות בדינמיקות חברתיות, תרבותיות או תודעתיות. המדינה והריבונות לא רק מאבדות ממרכזיותן בחשיבה על גבולות, אלא אף נדמה שהן נעלמו לגמרי. חוקרי גבולות דוגמת האנק ואן הוטון (van Houtun) אף יטענו כי אסטרטגיה מחקרית כזו חותרת תחת ההמשגה של גבולות כיצירי המדינה והפעולה הריבונית, מעצם ההתמקדות באפקטים התת-מדינתיים והעל-מדינתיים שלהם.¹³ מחקרים מסוג זה הניבו ספרות ענפה, ומוקדי המחקר החדשים שהם מציעים מעלים מרכיבים עקרוניים חשובים באופני פעולתם של גבולות והיבטים שלא זכו לתשומת לב מספקת במחקרים גיאופוליטיים קלאסיים, אבל ההתמקדות בהם לא פותרת את הבעיה ולא מוחקת את ההיבט המדינתי של הגבולות. מחקרי גבולות כאלה אינם מתגברים על הקשר הגורדי בין גבול, מדינה וריבונות אלא רק מתעלמים ממנו, דוחקים אותו לשוליים ודוחים את הדיון בו.

בצד השני של הסקאלה אפשר למצוא הגות שאינה מעלימה מן הדיון את המדינה והריבונות אלא מתמקדת בהן. בהגות זו נדמה שלגבולות יש מקום של כבוד בדיונים על ריבונות. דיונים אלה מסתמכים על פי רוב על הגדרת הכוח הריבוני של ג'ורג'יו אגמבן (Agamben), שטוען כידוע, בעקבות קרל שמיט (Schmitt), כי ריבונות מוגדרת באמצעות היכולת להצהיר על היוצא מן הכלל, להוציא חיים מהתחום הפוליטי ולהפוך אותם לחשופים.¹⁴ גבולות אז מופיעים באתרים אשר ביחס אליהם מבוצעות פעולות החרגה כאלו.¹⁵ באותו אופן, אתרים נוספים המקושרים לגבול, כמו מחנות מעבר ומתקני שהייה, נבחנים כהתגלמויות פריבילגיוניות של מימוש הכוח הריבוני על הגוף.¹⁶ מצד אחד, מכיוון שבתקופה המודרנית חוק המדינה הוא טריטוריאלי, גבולות

גיאוגרפיים נבחנים כמנגנונים לנטורליזציה (טבעון) של החוק, וכתוצאה מכך גם של שלטון החוק. מצד שני, המשגות אחרות של גבולות מזהות אותם כקשורים קשר ישיר לאלימות (בעיקר אלימות מדינתית), שבהם היא עשויה להופיע בלי שתרוסן ידי המנגנונים המשככים את הופעתה בתוך המדינה.¹⁷

לפיכך, גבולות מנותחים באתרים של סכנה וחשיפה לאלימות, אבל גם באתרים של התנגדות, של גיבוש של זהויות לא-הגמוניות ושל יצירת ידע מתנגד על ידי המדוכאים; הם מסייעים ביצירת מגע ומפגשים פרודוקטיביים שלא סביר כי יתרחשו הרחק מן הגבול.¹⁸ לכן, באמצעות בחינה של מגוון רחב של דיסציפלינות ומתודולוגיות, מחקרי גבולות מספקים פרספקטיבות היסטוריות ורב-לאומיות על האופנים שבהם גבולות (ובמיוחד מעברי גבול) פועלים, מתארים כמה מהשינויים שחלו באופני הפעולה שלהם, ומאפשרים לבחון אותם מחדש באקלים הפוליטי הגלובלי הנוכחי. מחקרים בתחום זה מתארים רגולציות של מעברי גבול כפועלים לשירות מערכי ממשליות, מצד אחד,¹⁹ ובאתרים המשיבים את כוח הריבון על כנו מצד שני;²⁰ הם מתארים פרקטיקות של דה-לוקליזציה של מעברי גבול והתקת פרקטיקות של הסדרת גבולות למקומות שאינם נמצאים על הגבול הטריטוריאלי;²¹ דנים בשינויים בחשיבות הפוליטית של פיקוח על הגבול בנסיבות פוליטיות שונות²² ובשינויים במשמעויות של ביטחון כשהן הולכות ומתמזגות ברגולציות של מעברי גבול;²³ ומציעים טיפולוגיות של גבולות.²⁴ באמצעות ההתמקדות בהגירה מוסדרת ובלתי מוסדרת, בשינויים ברגולציות גבול ובאכיפת רגולציות אלה, בחידושים בפיקוח ובמנגנוני המעקב והבקרה, מחקרים בתחום זה שואפים לחתור תחת ההמשגות המסורתיות של גבולות.

מסקירת מחקרים אלה נעשה ברור שמושג הגבול מקושר לטווח רחב של משמעויות והתייחסויות. בחלק מהם הוא מקושר ליצירת מרחבים ואזורים גיאוגרפיים (כקצה המדינה או כמקום מפגש בין ישויות ריבוניות שונות), אחרים מגדירים את הגבול בעיקר כמושג משפטי (ביחס לתחולת החוק, לגבולותיו או לפרקטיקות של החרגה), ואילו אצל אחרים הוא נוגע בניהול של זרימה (במיוחד של משמעויות, אנשים וסחורות, ובמידה פחותה גם של הון). ניתן אפוא לקבוע כי מחקרים של גבולות פוליטיים מתחלקים לניתוח אפיסטמי של גבולות, ולניתוח של גבולות כמוסדות או כמנגנונים של הכוח המדינתי. בהתמקדות באחרון, ניתן לשאול אם גבולות שמומשים ביחס לכוח המדינתי אינם מרמזים בהכרח על מערך של הנחות מובלעות, מכיוון שכל עוד גבולות מומשים כשוכנים על ספה של המדינה, ומופיעים כפועלים ביחס ל"פנים" ול"חוץ", כל ניתוח שלהם מניח באופן מובלע המשגות נורמטיביות של טריטוריה מדינתית. המדינה והטריטוריה אמנם מומשגות בדרך כלל כישויות שנויות במחלוקת, בלתי יציבות ומבוזרות, שהמשמעויות החברתיות והתרבותיות שלהן מתניידות או נתונות לצורות המשגה שונות ומרובות, אבל ההנחה שהמדינה והטריטוריה קודמות לגבול ולפרקטיקות שלו ואינן נגזרות שלו בעינה עומדת. אם כן, איך אפשר לנסח גבולות במחשבה פוליטית כקשורים למדינה, בלי לשוב ולהניח כמה מהנחות היסוד ביחס לגבולות וטריטוריה, ובלי לקבוע במרומז שטריטוריאליות היא נתון מוקדם, מציאות פרה-דיסקורסיבית, שהפרקטיקות של הגבול מתקיימות ביחס אליה? מאמר זה שואף לספק

מסגרת תיאורטית להמשגה של גבולות גיאו-פוליטיים ביחס למדינה ולטריטוריה, בלי לחזור ולהסתמך על קדם-הנחות אלו.

ריבונות, טריטוריה וממשליות

הניתוח שלהלן מציע קריאה של טריטוריאליזם כמבנה המורכב ממגוון של פרקטיקות פרפורמטיביות של גבול. על ידי כך ברצוני לטעון שכוח ריבוני מובנה ביחס לטריטוריאליזם דרך שליטה מרחבית פרפורמטיבית באתרים הנשמעים להיגיון של הגבול. הדה-נטורליזציה של טריטוריה שמוצעת כאן תאפשר לערער על התפיסה המדומיינת של הריבונות כישות אחדותית, מכיוון שלא אחת נדמה כאילו הטריטוריה היא ההתגלמות הגשמית של הריבון. ניתוח זה חותר תחת תפיסת הריבונות כנקודה סינגולרית אחדותית שמתקיימת בטריטוריה נתונה, באמצעות חשיפתה כהתגלמות מרובות ומסובכות של מנגנוני שליטה. עוד אטען שהתגלמות פרפורמטיביות אלו של ריבונות מופיעות בתוך מערכי הממשליות, היינו בתוך מערכי ניהול אוכלוסייה, אשר מתפקדים למעשה כמנגנונים של יצירת גבולות.

פרפורמטיביות מקושרת לעתים קרובות להופעתם של גבולות, אך עדיין, כפי שגרגסון (Gregson) ורוז (Rose) מראות, ההסברים השכיחים של פרפורמטיביות נוטים להבין אותה כמונח הנובע מן המשגה של ארווינג גופמן (Goffman).²⁵ גופמן סבור כי העצמי נוצר דרך מופע יותר משהוא ישות אורגנית: הוא מופיע ו"הוא וגופו אינם אלא מעין קולב, שעליו ייתלה לזמן-מה מוצר שנעשה בעזרת שיתוף-פעולה של קהל".²⁶ לפיכך, גופמן מניח כי העצמי פעיל ומודע וקודם לאינטראקציה הפרפורמטיבית. ג'ודית באטלר (Butler), לעומת זאת, מציעה מושג של פרפורמטיביות שהופך את הפירוש של גופמן על ראשו. לדעתה אי אפשר להבין את הפרפורמטיביות כפעולה שיוצאת אל הפועל על ידי סובייקט שמתקיימת לפני הפעולה עצמה. לטענתה, סובייקטיביות היא בעצמה תוצר של פעולה לשונית שנמצאת בתוך שדה שיח כלשהו. לכן אי אפשר להבין את הסובייקט כמה שמייצרת את הדבר שהיא קוראת לו בשם בתוך שדות שיח, כי השיח עצמו ניהן בכוח החזרתיות שיוצר את הסובייקט שהוא מסדיר ומגביל.²⁷ לפי באטלר, אם השיח הוא השדה שבו מופיע הסובייקט (והסובייקט היא לא נתון טבעי, פרה-דיסקורסיבי), אזי פרפורמטיביות הופכת בראש ובראשונה לאופן שבו נבנית הסובייקט עצמה. הסובייקט היא אם כן האפקט של החזרתיות הפרפורמטיבית בתוך שדות שיח, ותנאי הכרחי כדי להמשיך לתפקד בתוכם. חזרתיות פרפורמטיבית, במיוחד של מגדר, היא זו שמייצרת את הגוף כחומרי, כלומר כאילו היה רקע פסיבי שקדם לשיח אשר עליו מתרחש תהליך יצירת הזהות. בהתאם לכך, הפרודוקטיביות הגדולה של המונח פרפורמטיביות נובעת מהאפשרות להצביע באמצעותו על האופן שבו ההיבטים המטריאליים כרוכים בתהליכי התהוות של הסובייקט, באופן שאינו מניח מראש את קדימותו של החומר.

בעוד באטלר מזהה פרפורמטיביות עם תהליכי ההבנייה של הסובייקט האנושית, אנחנו יכולים לבחון את ישימותו של המונח ביחס לסובייקט הריבוני. בחינה של תחומי המבע שבהם

מתרחשת פרפורמטיביות ריבונית באופן המשמעותי ביותר תראה כי היא מופיעה בשלושה סוגי הקשרים: בשיח המשפטי (בתהליכי חקיקה), במבעים פרפורמטיביים סימבוליים (סמלים וטקסים), ובמגוון הקשרים של מה שניתן לכנות ריבונות בין-סובייקטיבית, כמו לדוגמה בקשרים עם גופים ריבוניים אחרים (דיפלומטיה, מלחמות וגבולות). בשיח המשפטי, הריבונות מופיעה כמקור הסמכותי לחקיקה. בהקשר זה ניתן לראות כי מבחינה צורנית, התפקוד של הפעולה הפרפורמטיבית מקביל לזה של הסובייקט האנושי המתפקד בתוך מערכת נורמטיבית כמקור של המבע. בדומה לכך, מבעים פרפורמטיביים סימבוליים מבנים את הזהות בין ריבונות ובין ממלל מסוים: מסמנים את זהותה הפרטיקולרית ויוצרים את יציבותה ואת הקביעות שלה בזמן.²⁸

הפרפורמטיביות משני הסוגים האחרונים נוגעת להבניה העצמית של הריבונות – יצירת סובייקטיביות ריבונית הומוגנית וקבועה בזמן – בעוד שהמבעים הפרפורמטיביים המקושרים לחוץ, כלומר לגבולות ולריבונות אחרות, מכוננים מקרה מעניין מכיוון שהם מבססים ריבונות בדרך של הכרה הדדית והצבת מגבלות עצמיות. מבין שלושת ההקשרים שבהם הפרפורמטיביות של הריבונות מופיעה, הגבולות הם הקשר מיוחד כי הריבונות משחקת משחק סכום אפס טריטוריאלי: מצד אחד, בעולם המודרני אין ריק טריטוריאלי,²⁹ ומצד שני אין חפיפה טריטוריאלי, כך שריבונות אחת בהכרח מוציאה את האחרות ובמרחב טריטוריאלי נתון יכולה להיות רק ריבונות אחת. לפיכך, גבול אינו רק נקודת הקצה של טריטוריה; קיבוע מרחבי של גבולות שנובע מעצם ההבניה של גבול מכונן את הריבונות עצמה, את עצם קיומה, בשעה שהיא מופיעה כמוגבלת, ובתוך כך הוא מכונן גם את עצם האפשרות לקיומן של ריבונות אחרות מעבר לגבול. נוסף על כך, מבע פרפורמטיבי מסוג זה, שכולל שיוך של ריבונות לטריטוריה ומגביל את טווח הכלתה, בנוסף להבנייתה בתוך יחסים של הכרה הדדית, הוא תנאי הכרחי לכינון מדינה ריבונית.

התיאוריה הפוליטית עוסקת אפוא בריבונות בהקשר של יצירת גבולות ושמירה עליהם כפעולות פרפורמטיביות. ניסוחים אלה מתיקים לכאורה את המבנה הבאטלריאני, שעוסק בסובייקט האינדיבידואלי, אל הסובייקט הריבוני, שבו הטריטוריה משמשת בתפקיד הגוף, הפרקטיקות של קביעת הגבולות ושמירתם משמשות במקום הפרפורמטיביות המגדרית, והסובייקט הריבוני הוא התוצר הפרפורמטיבי במקום הסובייקט האינדיבידואלי. דומה אפוא כי כשם שהמופע המגדרי – שלמעשה איננו יותר מאשר ציטוט פרפורמטיבי – יוצר את הסובייקט של הפרט, כך המנגנון הממשלי מפעיל פרקטיקות של יצירת גבול אשר מבנה את הסובייקט הריבוני בפועל. אף על פי כן, המשגה זו של פרפורמטיביות במישור המדיני עושה שימוש במונח בהתאם להמשגה של גופמן, ואינה תואמת את הפרפורמטיביות הבטלריאנית, כפי שהוצגה לעיל, מכיוון שטריטוריה מופיעה בה כקודמת לשיח. הלכה למעשה, פרפורמטיביות בהמשגה מסוג זה פועלת במופע – היצירה של הופעה כלפי חוץ; והניתוח של פרפורמטיביות שהיא מציעה הוא למעשה חשיפת מעשה הפבריקציה של הריבונות. רוצה לומר, בניתוחים אלה נראה שמנגנוני שלטון שמפעילים פרקטיקות של הסדרת גבול מופיעים בסובייקטיביות ריבונית דרך פרקטיקות אלו. על כן, הפרפורמטיביות בהמשגות אינה כוללת את ההיפוך שהמושג הבטלריאני מבוסס

עליו; המשגות אלו אינן מצביעות על האופן שבו החזרתיות על מבעים בשדה השיח שבו הפרפורמטיביות מתרחשת היא זו אשר מבנה את הדבר שבשמו היא לכאורה פועלת. בהקשר המדינתי, הפרפורמטיביות שאני מציעה להלן בעקבות באטלר מתייחסת לטריטוריה ולגבולות באופן המאפשר לבחון את הבניית מושגי הטריטוריה, הגבולות והריבונות, בלי להניח את הקדימות של ריבונות וטריטוריה על פני הגבולות.

* * *

כאמור, פוקו השקיע מאמץ ניכר בניסיון לפרק את הקשר הגורדי שמחבר כוח לריבונות מדינתית במחשבה הפוליטית, והדגיש כיצד צורות מודרניות יותר של כוח – הכוח הדיסציפלינרי והממשליות – מופיעות במקביל לרבים מהתפקודים שבאופן מסורתי נחשבו שייכים לתחום הריבונות. פוקו טען כי בעת המודרנית הממשליות באופן ספציפי מפיחה חיים במדינה, ורמז כי לפני הופעת הממשליות שאבה המדינה את הכוח המניע שלה מהריבונות,³⁰ ולכן צמיחת הממשליות מקושרת לכרסום בכוחה של הריבונות. לעתים נדמה שהמשגות של גבולות הנשענות על פוקו נוטות לשפוך את התינוק עם מי האמבט: הן זונחות לחלוטין את המחשבה על תפקיד הריבונות, ומתארות את פעולתם של גבולות כאילו היא מנת חלקם של מנגנונים ממשליים בלבד. ואולם אם מתעלמים מן ההקשר הריבוני של הגבולות, מפספסים מרכיב מהותי באופני פעולתם וממוססים את הייחוד שלהם לעומת מנגנונים שלטוניים אחרים של ניהול אוכלוסייה. יתר על כן, פוקו עצמו הבהיר כי הכרסום שעליו הוא מדבר אין פירושו שהריבונות נעלמה כליל או שאין לה שום תפקיד בתקופה המודרנית המאוחרת. אך לאיזה סוג של ריבונות פוקו מתייחס כאן? האם זו באמת ריבונות המהווה את המקור היחיד והמוחלט של כוח השליט? עדי אופיר מציע להבחין בין ריבונות כמושג ובין ההכרעה הריבונית כמציאות שלטונית קונקרטיה וכפרקטיקה סוציולוגית. בכל משטר, אפילו בטוטאליטרי והנורא ביותר, טוען אופיר, הוצאת הכוח הריבוני אל הפועל כרוכה במשא ומתן מול גורמים שונים; היא איננה אירוע פלאי, כפי שדמיינן זאת קרל שמיט, אשר נובע יש מאין מתוך הכוח הריבוני. מלכתחילה, ההכרעה הריבונית היא פרקטיקה שליטה שמסוככת במגוון קשרים בין מרכזי כוח שונים ובקשר בין השלטון לנתיניו.³¹ פוקו עצמו טען שבתקופה המודרנית המאוחרת הריבונות משולבת בממשליות בדרכים שונות. עם זאת, כשכתב על סוגיות אלו, פוקו השאיר את השאלה כיצד דו-קיום זה מתפקד ואילו צורות הוא עשוי לקבל כשאלה פתוחה.

לפיכך, הבחינה המחודשת של מושג הגבול אינה דורשת ניתוק מוחלט ממושג הריבונות, אלא מבקשת להציע דין וחשבון על האופנים שבהם אפשר להבין אותה כמעורבת במערכי הממשליות במשטרים בני זמננו. לשם כך, אני מציעה להסתמך על מושג הריבונות כאנכרוניזם המגולם מחדש במערכי ממשליות, כפי שניסחה זאת באטלר. בספרה *Life Precarious*, באטלר מזהה את תחיית הכוח הריבוני עם פעולות ממשליות שמשוות את החלות של החוק ומגבילות אותו ברגעי המימוש של הכוח החריג. במקום לראות את השהיית החוק כפעולה אשר בה הריבונות באה לכדי ביטוי, כמו בקו החשיבה של שמיט, באטלר מציעה לשייך מופעים כאלה של הכוח

החריג לתחומה של הממשליות, מכיוון שהם מופיעים במימוש כוח מינהלי. טענתה היא שבעוד מצבנו ההיסטורי מסומן באמצעות ממשליות – מה שמרמז לכאורה על נפילת הריבונות – למעשה הריבונות לא אבדה: "הריבונות שקמה לתחייה אכן איננה הריבונות של כוח מאוחד תחת תנאי הלגיטימיות, צורתו של הכוח שמבטיח את המעמד הייצוגי של מוסדות פוליטיים": זהו ריבוי של "ריבונים זעירים [...] השולטים בתוך צבאות של מוסדות בירוקרטיים, ומגויסים למטרות וטקטיקות של כוח שהם לא יזמו ושאינן להם שליטה מלאה עליהם."³²

אופיר ובאטלר מתרכזים בהופעתה של הריבונות בהקשר של הכרזה על החרגת החוק והשהייתו. אך אם נפנה את מבטנו ממשטרים נורמטיביים לצורות שליטה קולוניאליות וניאו-קולוניאליות נוכל לחדד את השאלה על הטריטוריה. ההפרדה דה פקטו בין ריבונות לטריטוריה בקולוניות מדגימה את השרירותיות וחוסר ההכרחיות בחיבור בין השניים בכל משטר שהוא. לכן משטרים קולוניאליים מספקים הזדמנות לניתוח צורות השליטה המאופיינות בחוסר חפיפה בין טריטוריה להתגלמות כוח הריבון. יתרה מזו, בחינה של צורות השליטה הקולוניאליות מראה כי ניתוח מערכי שליטה דרך הפרדיגמות של מצב החירום והשהיית החוק אינה מספיקה כדי להבין את אופני השליטה הקולוניאליים, כי מה שעוצב בקולוניות, כפי שמראה יהודה שנהב, אינו ריבונות חוקית-קוהרנטית, אלא משטר המתפקד בעיקר דרך "אפשרויות חריגות, המציבות תמונת מראה אל מול חללי הריבונות והחריגים שהם מייצרים"³³ ושהחריג בהם מתגלם לא דרך השהיית החוק אלא דרך היישומים הסלקטיביים שלו. לכן, ריבונות חוקית-טריטוריאלית – כמו בקולוניות – מאפשרת לחשוף את ההיבטים המרחביים של ההתגלמות הלא-קוהרנטיות והמקוטעות בהכרח של הריבונות. בהינתן שטריטוריה היא מבנה המאפשר את הופעתה של ריבונות כישות אחידה שמתבטאת בריבוי של פרקטיקות מרחביות, טענתי היא שכוח ריבוני מובנה ביחס לטריטוריה דרך שליטה מרחבית פרפורמטיבית באתרים שנשמעים להגיון-הגבול. ניתוח המבוסס על טענה זו מאפשר לחשוף את הריבונות כהתגלמות מרובות ומסובכות של מנגנוני שליטה. לכן, בהתאם לטענתה של באטלר, התגלמות פרפורמטיביות אלו של ריבונות מופיעות במנגנוני הכוח של ניהול אוכלוסייה בתוך תחומה של הממשליות.

בהסבר של פוקו, ממשליות מאופיינת בהיותה מכוונת לטיפוח, שימור ושגשוג של חיי האוכלוסייה, אך הוא מקשר אותה גם להיבטים רצחניים, במיוחד כשהם מופיעים כצורות של כוח ביו-פוליטי. פוקו מזהה לשם כך את תפקידה של הגזענות: "מהי למעשה גזענות? היא בראש ובראשונה דרך ליצור קרע בתוך מרחב החיים שתחת שליטתו של הכוח: קרע בין מה שחייב לחיות ובין מה שחייב למות."³⁴ הממשליות מתייחסת אל האוכלוסייה כטוטאלית, ואילו הגזע חותר תחת טוטאליות זו, יוצר בה קרעים, והופך את מערכי השליטה הממשליים מניהול חיים לניהול מוות של קהילות וקבוצות המסומנות באופן גזעי בתוך האוכלוסייה. למרות זאת, כפי שאן סטולר (Stoler) הראתה, נוסחה זו של פוקו אינה יכולה לספק הסבר הולם להקשרים קולוניאליים. פוקו חשב על גזע דרך המודל של הנאציזם, ולכן חשב עליו באופן חד-ממדי. נוסחה זו אינה מספקת אפוא הסבר משביע רצון של המידות השונות של הגזעה האופייניות לסביבות קולוניאליות. הגזעה רב-ממדית זו, אשר פעמים רבות עשויה להופיע בצורות משתנות

ולא יציבות, מבתרת את האוכלוסייה לריבוי של צירי שליטה, ומייצרת מגוון של תצורות ותהליכי סובייקטיביזציה.³⁵ ההסבר של פוקו גם אינו מספק מסגרת מחקרית הולמת לניתוח צורות של ניהול אוכלוסייה אשר יוצרות הבחנות מורכבות בין קבוצות וקהילות לפי חלוקות גזעיות שאינן מתמינות באופן חד וברור, בין ניהול חיים לניהול מוות. ברצוני להציע כי שילוב טכנולוגיות של גבולות במערכי ממשליות הוא מקרה מובחן של יצירת הבחנות מוגזעות, מכיוון שרק הסתמכות על רציונליות של גבולות מאפשרת ניהול אוכלוסייה על בסיס ההבחנה בין פנים לחוץ. יתר על כן, כל הבחנה ממשלית שפועלת על ציר זה של פנים וחוץ מסתמכת על הגיון-גבול ומנכיחה אותו, בין אם היא עושה זו בצורה מפורשת או במשתמע.

ויליאם וולטרס טוען שכדי לחשוב מחדש על גבולות לאור "הסוציולוגיה הפוליטית הפוקויאנית", כפי שהוא מכנה זאת, אשר מתנתקת מחשיבה ריכוזית על כוח ומזהה את הכוח כריבוי, עלינו להבין את תפקודם של גבולות בהקשר למושג חברות הבקרה של דלו. בטקסט קצר אך מאיר עיניים, "פוסט-סקריפטום על חברות הבקרה", ציין ז'יל דלו שלפי פוקו הסדר הפוליטי של חברות דיסציפלינריות מתארגן דרך מובלעות מרחביות מוגדרות היטב, שמתפקדות בהתאם לעקרונות של הסגר, חלוקה ותפקוד. לדבריו, התיאור של פוקו מראה שאלו מובלעות אנלוגיות זו לזו ושהן מפעילות את אותם מנגנונים, אבל הן בכל זאת בדידות. דלו טוען שמהמחצית השנייה של המאה העשרים, חברות דיסציפלינריות הפכו למה שעכשיו אפשר לקרוא לו "חברות בקרה": בחברות כאלה נפרצה הסגירות של המובלעות המרחביות, המהותית כל כך לפעולתם של מוסדות דיסציפלינריים, ולפיכך הם אינם יכולים עוד לתפקד כאמצעים להסדרה חברתית. בחברות בקרה הפך המרחב לרצף אינסופי שמאופיין על ידי פוטנציאלים שונים, וההבדל בין פנים לחוץ כבר אינו יכול להישמר. פוקו טוען שבמוסדות דיסציפלינריים החיים מנוהלים תמידית. לעומת זאת, בחברות הבקרה שעליהן מדבר דלו הכוח אמנם אינו מובנה כל כך, אבל הניהול הקבוע של החיים אינו נעצר; הכוח מתפקד ברשתות בלתי יציבות של ייצור וצריכה.³⁶ לדברי וולטרס, "כוח הפך להיות אימננטי לסדרים חברתיים שמבינים את עצמם כ'חברות צריכה', 'חברות מידע' או 'חברות סיכון'.³⁷ בחברות בקרה מרחב הניהול כבר איננו סביבת ההסגר, אלא גופו של היחיד. בחברות דיסציפלינריות אפשר היה להיכנס לסביבות ההסגר מנוהלות ולצאת מהן; בחברות בקרה הסימולציה של "להיות בחוץ" אינה קיימת עוד. הניהול קרס לתוך העצמי, והגוף נמצא במרכז של ההסדרה החברתית הקבועה.

בהקשר זה, וולטרס טוען שבקרת גבול צריכה להיות מובנת כ"נדירות", כלומר כמערכת יחסי כוח מובחנת וייחודית. וולטרס משתמש במושג הבקרה בהקשר של גבול כדי להסביר את דרכי התפקוד המשתנות של גבולות, בעיקר ביחס לדה-לוקליזציה של גבולות, כשהפיקוח עליהם כבר אינו מתרחש על סף הטריטוריה, כלומר מופיע בתוך המדינה או לגמרי מחוצה לה. כדי להדגיש כיצד ניתן להבין גבולות באמצעות בקרה, וולטרס כותב על המושג הדלזיאני המעורפל "יחידות"³⁸ ומייחס לו שתי פרשנויות: הראשונה מתקשרת לנטיות המפרקות של אופן הבקרה: כתוצאה מנטיות אלה, האזרח כבר אינו עומד כישות מגובשת במוקד של פעולת הכוח; במקומו מופיע מושג מצומצם יותר, חלקי ומקוטע, מאופיין במקטעים של מצבורי נתונים דיגיטליים

שאפשר לתרגם לפלחי שוק או לסיסמאות ייחודיות; זהו אופן זיהוי חדש, המחליף את מה שקודם לכן חשבו עליו דרך המתח בין ההמון לזהות אינדיבידואלית. הפרשנות השנייה של המושג הדלזיאני מקושרת לחלוקה חברתית ומתחברת לאוכלוסיות שמוגדרות כמיותרות ומדוכאות, שמורחקות ממחזורי הצריכה ומסגנונות חיים, ומאיישות "צורות קיום ששייכות לתחום של בושה, חרפה והשפלה, של חיים בלתי ראויים, שנמנעת מהם הערובה לחיים נסבלים, הנושאות אך ורק ערך שלילי."³⁹ בחברות בקרה קבוצות חברתיות כאלו מופיעות כגורמי סיכון, כאיום פנימי שאפשר לעורר באמצעותו פחד ותיעוב, ובסיכה ליישומן של עוד ועוד תוכניות בקרה שרק הולכות ומשתכללות.

לכן, טוען וולטרס, הניתוק שפוקו מאפשר בין הגבול למדינה מאפשר גם לבטל את הצימוד בין מימוש ההסדרה של גבולות ובין מושג האזרח הנתפס כיחידה האטומית שביחס אליה הגבולות מתפקדים. אבל גם אצל וולטרס המדינה צצה בין השיטין כשלמות טריטוריאלית, ברגעים שבהם הניתוח שלו משמר את הגדרת הגבול כמושג השואב את תקפותו מן ההבחנה בין פנים לחוץ, במקום לראות את מנגנוני הגבול כיצרנים של אותה ההבחנה.⁴⁰ להבנתו אין זו גלישה מקרית, לא אצל וולטרס ולא אצל אחרים המספקים ניתוחים מפרקים של גבולות. גם בניתוח כמו זה של וולטרס, שמתרחק מן ההסתמכות על המדינה והאזרח, השתמרו הנחות מובלעות בדבר גבולות כפועל יוצא של הגדרות נורמטיביות. נדמה כאילו לא נוכל לזהות את הגבול אם לא נדע כי הוא כבר מסמן את ספה של הטריטוריה. לפיכך, הניתוח שלהלן משרטט קווי מתאר שמאפשרים להיחלץ מסד קונספטואלי זה שבו הגבולות נתונים באמצעות השהיה – ולו רגעית ולצורכי אנליזה אסטרטגית – של הצימוד בין ההמשגה הנורמטיבית של גבולות ובין יישומם הלכה למעשה.

סטיוארט אלדן (Elden) טוען בהגדרה שלו למושג הטריטוריה כי במחקר הביקורתי הולכת וגוברת ההישענות על מושג הטריטוריאליזציה, ומכשילה במידה רבה את הבנת הטריטוריה שלנו. בעיניו, כל עוד אנחנו מסתמכים על המושג טריטוריאליזציה כדי לסמן את התהליכים האקטיביים של ייצור טריטוריה, אנחנו משמרים למעשה את מושג הטריטוריה שלנו כישות סטטית ומוגמרת. לפיכך לא משנה עד כמה מרחיקי לכת ודה-קונסטרוקטיביסטיים יהיו הניתוחים שעוסקים באותם תהליכים מתמשכים: כל עוד נבין אותם במהלכי טריטוריאליזציה, נמשיך לשחזר תפיסות שמרניות של טריטוריה.⁴¹ בהקבלה מסוימת למהלך של סטיוארט אלדן, אני טוענת שכדי להבין את הגבול כמה שנמצא בתהליך מתמיד של היווצרות ואשרור, עלינו להפסיק להסתמך על תפיסת התהליכים האלה כתהליכי גיבול (bordering), הרווחת בניתוחים ששואפים לפרק את מושג הגבול. רק אם נתפוס את הגבול כמושג שכבר מכיל את הדינמיקה התמידית של יצירת החציצה המדינית, הטריטוריאליזציה, רק אז נוכל להניח מאחורינו את אסופת הקדם-הנחות שמושג זה גורר עימו.

לקראת המשגה חדשה של גבולות: מעבר לפנים ולחוץ

דיידיה ביגו (Bigo) הציע להשתחרר ממה שהוא קרא לו תפיסת הגבולות כצילינדר, אשר מניחה בינאריות של הפנים והחוץ: "הגבולות בין 'פנים' ל'חוץ' מופיעים בדיון בגלל מגבלות הדמיון הפוליטי שלנו,"⁴² הוא מצהיר. כחלופה הוא מציע את המושג של טבעת מוביוס:

בטבעת מוביוס, תיחום הפנים והחוץ הוא סובייקטיבי, או ליתר דיוק אינטר-סובייקטיבי. אנשים ממקומות שונים חלוקים בשאלת הגבול ונתקלים בקשיים למקמו באופן ברור. טבעת מוביוס מערערת על הרעיון של גבול כנתון אובייקטיבי, כמפריד בין פנים לחוץ, בין חבר לאויב, בין החוק ליוצא מן הכלל (הגישה הליברלית של הגבול כצילינדר). בתוך הטבעת מופיעים אזורים של חוסר הכרעה: מתגלים אזורים ערבובי (של אלימות ושל משמעויות), והשטח אינו שטח הפקר: להפך, הם מאוכלסים על ידי יחידים המודרים הן מהפנים והן מהחוץ, הן מידידות והן מאויבות, הן מהחוק והן מהיוצא מן הכלל.⁴³

ביגו מצביע על הביטחון כמושג שמטשטש את ההבחנות בין הפנים לחוץ, במיוחד מאז שהביא לקריסה של חלוקת העבודה בין המשטרה, הצבא וסוכנויות חשאיות שונות, אשר עד לפני זמן לא רב היו להם תפקידים נפרדים ומובחנים בתוך המדינה, או שפעלו רק מחוצה לה. הופעתו של ההיגיון הביטחוני ערבלה את חלוקת האחריות וערערה על ההקצאה המרחבית שלהן ביחס למדינה:

אם כן, כדי לנתח את החדירה והשזירה שהביטחון יצר, צריך לראות כיצד עברנו בעשרים השנים האחרונות, ובתהליך ארוך של שינויים, ממושג של כוח משטרת מובהק שסומן על ידי הריבונות, לחזון של משטור מעבר לגבולות שמדברים עליו במונחים של ביטחון פנים. צריך לראות כיצד סוגיית ההגנה הובנתה מחדש מאז קץ היחסים הדו-קוטביים [הסדר העולמי הדו-גושי], ומדוע אנשי צבא עוסקים כיום במעקב אחרי מהגרים בתוך טריטוריה [נתונה].⁴⁴

בלי להמעט בחשיבות השינויים שביגו מתאר ומסביר, גם תיאור של מנגנוני גבול המתפקדים כאילו הם ממוקמים בטבעת מוביוס אינו משוחרר מתפיסות של פנים וחוץ, אלא רק ממקם אותן ביחסים של מקריות ונסיבתיות. טבעת מוביוס מאפשרת תיאור של רגע משבר באופן שבו הגבול נתפס, שבעקבותיו לא ניתן עוד לקיים את ההבחנה בין פנים לחוץ. למרות זאת, למרות האי-בהירות, האי-יציבות והשרירותיות האינהרנטיות שבתיאורים אלה של גבולות, חוץ ופנים הם ההסבר האחרון, והגבול עדיין מתואר כמושג במשבר בגלל חוסר היכולת לייצב את ההבחנה.

בחשיבה על גבול בהקשר של אירופה, גם אטיין בליבאר (Balibar) מזכיר בספרו, *We the People of Europe* את המשבר שביגו מזהה: "...המושגים של פנימיות וחיצוניות, אשר מעצבים את הבסיס לייצוג הגבול, עוברים רעידת אדמה ממשית."⁴⁵ למרות זאת, הוא טוען, הרגע ההיסטורי הנוכחי הביא לקדמת הבמה את מה שעמד ביסודם של גבולות מראשית התהוותם,

שלדעתו לא התרחש כפי שמקובל לחשוב בחתימה על חוזה וסטפליה בשנת 1648, אלא מאוחר יותר – במשא ומתן בין המונרכיה הצרפתית ובין הקואליציה שייצגה את התפיסה הרפובליקנית, ובראשה עמדו האנגלים וההולנדים. רק אז, בכתבים התעמולתיים שהזמין ויליאם השלישי, הופיע לראשונה המושג של אירופה וגבולותיה הפנימיים בשפה דיפלומטית. בליבאר מהסס לקבוע אם מושג זה של גבול התממש אי-פעם בצורה שלמה:

ניתן לומר שבמובן מסוים הדבר לא הושג מעולם במלואו, כלומר היצירה של מדינת לאום עצמאית, ריבונית, מאוחדת או הומוגנית נכשלה באותה מידה בחלק גדול של העולם או שערערו עליה, לא רק מחוץ לאירופה אלא בחלקים מסוימים של אירופה עצמה. [...] אולי אי אפשר להפוך מבנה זה של ריבונות "אבסולוטית" של מדינות לאום למבנה אוניברסלי, ומבחינות מסוימות במושג "מדינות העולם" או אפילו ב"אומות המאוחדות" יש סתירה פנימית.⁴⁶

מהערעור על אפשרות קיומו של עולם המחולק למדינות לאום נגזר כי בליבאר מערער למעשה על עצם היתכנותם של גבולות, מכיוון שבמידה רבה הם אינם עומדים בפני עצמם אלא שזורים בתוך מערך של תלות הדדית המושתתת על האוניברסליות של רעיון הריבונות המדינתית.⁴⁷ לכן יהיה מדויק יותר לשאול אם גבולות, כמושג מודרני כוללני, באו אי פעם לכדי מימוש, ולשער שהם היו מלכתחילה מיזם אירופי שמעולם לא הגשים את עצמו לגמרי – כנראה לא באירופה עצמה, ועל אחת כמה וכמה לא בשאר העולם.⁴⁸ הניתוח של בליבאר חושף פער בלתי ניתן לגישור בין מושג הגבול ליישומו. כפי שנראה בהמשך, הטלת הספק באפשרות היישום של מושג הגבול מסבה את תשומת לבנו לממד הנורמטיבי שלו, כי אם כישלון מבני מונע את הופעתם של גבולות, יש לבחון את האפקט של תפקוד המושג בשדות דיסקורסיביים שונים ולא לקבלם כפשוטם. כך, בעקבות ביגו ובלבאר, אני רוצה להציע הבחנה בין הגבול הפוליטי כמושג נורמטיבי ובין התגלמותם של גבולות. אף שהיכולת (והצורך) לערוך הבחנה אנליטית בין הממד המושגי-נורמטיבי של תופעה ובין יישומה בפועל כלל אינה ייחודית לגבול, אני סבורה כי במקרה של הגבול אין זו הבחנה אנליטית בלבד, אלא חלק בלתי נפרד מהאופן שבו גבולות פוליטיים מתפקדים הלכה למעשה. חשוב עוד יותר להדגיש שאין זו הבחנה בין יישומים מטריאליסטיים ליישומים דיסקורסיביים, אלא בין צורות מובחנות שבהן גבולות מופיעים ומתפקדים במגוון רחב של שדות שיה.

* * *

חשיבה על הממד הנורמטיבי של הגבול מחייבת לראותו כנגזרת של מושג אחר: הטריטוריה. גבולות תוחמים טריטוריה, מגדירים את שוליה, ויוצרים את ההבחנה בינה לבין טריטוריות אחרות. כדי להבין את ההיבט הזה של גבולות, ראשית עלינו לבחון לרגע כיצד מומשגת הטריטוריה עצמה. אייברי קולרס (Kolers) מזהה בספרו *Land, Conflict and Justice* שני סוגים של מה שהוא מכנה "אנלוגיות ביתיות", שבהתאם להן טריטוריה מומשגת ברוב הכתבים, לא רק בפילוסופיה פוליטית אלא גם בתחום היחסים הבינלאומיים. באנלוגיה הראשונה הריבונות

משולה לאדם, והטריטוריה לגופו;⁴⁹ ואילו באנלוגיה השנייה הטריטוריה משולה לרכושו של הריבון.⁵⁰ קולרס מצביע על הפגמים באנלוגיות אלו באמצעות הטענה כי מחשבה על טריטוריה כרכוש מניחה שהיה רגע חוזי קדם-פוליטי. באותה מידה, האנלוגיה של הטריטוריה כגוף הריבון כורכת ריבונות בטריטוריה באופן שאינו מאפשר לחשוב על טריטוריה שלא כהתגלמות של ריבונות.⁵¹

שכיחותן של אנלוגיות ביתיות אלו מדגימה חלק מהתכונות הבסיסיות של טריטוריה שמלוות את הופעתה במחשבה הפוליטית: בהמשגת טריטוריה בהתאם לחשיבה החזונית, הגבולות המוגדרים היטב של טריטוריה נתונה הם תנאי מוקדם לראייתה כרכוש, ואילו ביסודה של המשגת הטריטוריה כגוף הריבון עומדת הנחה בדבר אחדות מגובשת ובלתי ניתנת לחלוקה, המובחנת באופן ברור מסביבתה. מכאן, הטריטוריה מכתיבה את המושגים המגדירים גבולות, מכיוון שגבולותיה לפי חשיבה זו צריכים להיות כוללניים בהכרח, ולספק הבחנה חד-משמעית בין פנים לחוץ. מהצמד המושגי של פנים וחוץ נגזרות הבחנות בינאריות אחרות: בין הילידי והזר; הכלול והמורד; הוזה והאחר; השפיר והמאיים. על פי תפיסה זו, ה"פנים" של טריטוריה מדומיין כהומוגני ובטוח, בעוד ה"חוץ" מדומיין ככאוטי, אלים ומסוכן,⁵² והגבולות הם שמאפשרים את צמדי ההבחנות האלה. הגבול כמושג נורמטיבי חושף את עצמו כאן כאידיאל, או ליתר דיוק כאידיאל נורמטיבי.⁵³ הגבול הנורמטיבי המופיע בשדות שיח שונים (משפטיים, פוליטיים, חברתיים, ביטחוניים, אידיאולוגיים), מתפקד כמנגנון יצרני מסדיר, הרוותם את הכוח כדי לייצר הבחנות ולתחום מרחבים ואוכלוסיות.

לעומת זאת, הבחינה של גבולות כפרקטיקה מתייחסת למימוש הפרטיקולרי של מערכי ניהול של הסדרי גבול באופן קונקרטי. לצורך בחינה זו, אני כאמור מציעה להבין את הופעתם הפרטיקולרית של גבולות פוליטיים כמנגנון שמייצר את ההבחנה בין פנים לחוץ, ולא כנגזרת של ההבחנה הזו. פרדיפ ג'גנאתן (Jeganathan) מספק מבנה קונספטואלי שדרכו אפשר להתחיל לחשוב על הגבול באופן זה. בניתוח אופני הפעולה של מחסומים בהקשר של סרי לנקה, הוא טוען שההבדל בין נקודת הבידוק של המחסום לבין מעבר הגבול אינה יכולה להסתמך על הגדרות מדיניות אפריוריות: מה שמבדיל בין שני מנגנונים פוליטיים אלה הוא טיבן של ההבחנות שאתרים אלה מייצרים. בעוד נקודת הבידוק במחסום מאפשרת לדחוק קבוצות אוכלוסייה לשוליים, הבידוק בגבול לעולם יתייחס אל הגוף האזרחי, וההכרעה הראשונית בו תהיה בין השייך לבין הזר.⁵⁴ במובן זה, גבולות שייכים למגוון של אמצעי ניהול ממשליים שייחודם הוא בסוגם ולא רק במידתם. ההתגלמות המסועפת של מערכי ממשליות במקרים אלה מנכיחה עצמה לא אחת גם באופן מרחבי, אך אין זה מן ההכרח. המרכיב החיוני המבדיל בין טכנולוגיה פוליטית כמו גבולות למערכי שליטה אחרים שיוצרים הבחנות בתוך מבני ממשליות הוא כפול: ראשית, גבולות מאפשרים את יצירת הפנים והחוץ של האוכלוסייה, כלומר קובעים את תחום החלות שלה; שנית, תפקודם של הגבולות מנכיח את הריבונות כמקור ההבחנות הללו, ואת העובדה שהיא משמשת כמשענת לגיטימית שלהן או כאמצעי הכרחי להמשך קיומן.

לפיכך, אני מציעה את ההגדרה הטנטטיבית הבאה לגבול פוליטי: גבול הוא פרקטיקה לניהול קיטועים במערכי ממשליות, אשר יוצרת שסעים באוכלוסייה תוך יצירת הבחנות בין פנים לחוץ, באמצעות הנכחת הריבונות כמקור הלגיטימציה של הבחנות אלו או כדי להבטיח את השתמרותן. פרקטיקות גבול עשויות להיות מותקות מהאתרים הגיאוגרפיים שביחס אליהם הן פועלות, אך פעולתן אינה מנותקת מספה של הטריטוריה: התיחום הטריטוריאלי מופיע כפועל יוצא של תפקודיהן. פרקטיקות גבול מתפקדות כגורם יצרני אשר מבנה את המרחב ומעניק לו תכונות גיאופוליטיות, בעוד צירי הפעולה העיקריים שלהן נוגעים באוכלוסייה. גבולות הם טכנולוגיות פוליטיות הפועלות בתוך שדות שיח, בעיקר מכיוון שאובייקטים מטריאליים הם חלק בלתי נפרד משדות שיח: ויתרה מכך, כל ניסיון לעשות הבחנות כאלו הוא אידיאולוגי מטבעו ונועד להיכשל.⁵⁵

לסיום

אינני טוענת ששני ההיבטים של הגבולות – גבולות כמסגרת מושגית נורמטיבית וגבולות כפרקטיקות – אינם פועלים זה על זה, ולעתים קרובות אף חופפים זה לזה: ההפך הוא הנכון: אני סבורה שאם נבחן את ההופעה של פרקטיקות גבול, נגלה שהמערך המושגי-נורמטיבי של גבולות מולבש עליהם הר כגיגית וארוג לתוכם באופן שמקשה על ההבחנה ביניהם. כך, ההגדרות הטריטוריאלייות של ארצות הברית ושל מקסיקו מחכות לנו כבר בבואנו לבחון את צורות ניהול הגבול שמתרחשות ביחס למקומות גיאוגרפיים רלבנטיים, או בקשר לטיפול במהגרים חסרי מסמכים ממקסיקו על ידי הרשויות האמריקניות וגופים אחרים.⁵⁶ באותו אופן, המדיניות של ניהול תנועת פליטים באירופה תואמת את הגדרת הגבולות של האיחוד האירופי,⁵⁷ והשינויים באופני פעולתם של מעברי גבול בין רוסיה לסין כרוכים בהגדרות הטריטוריאלייות של שתי המדינות.⁵⁸ באופן דומה, נראה שהגבול בין פינלנד לשבדיה, שכמעט אינו מסומן ושהמעבר בו נבדק כלאחר יד, מתקיים כמעט אך ורק כמבנה נורמטיבי.⁵⁹ כשבוחנים מקרים כאלה שיש בהם חפיפה, או לפחות מתאם גבוה, בין ההגדרות הנורמטיביות של גבולות לישומם, אפשר לשכוח שיצירתם של גבולות נתונה תמיד לוויכוח ולעולם אינה יציבה. על כן, בעוד שאף התגלמות של גבול אינה עומדת הלכה למעשה בהגדרותיה הנורמטיביות – ההתגלמות היא תמיד פגומה, נכשלת ביצירת הבחנה מוחלטת בין "פנים" ל"חוץ", יוצרת אזורים אפורים של עמימות, אינה נמצאת על קו גיאוגרפי ברור או לוקה בכל היבט אחר – כדי שגבולות יתפקדו כהלכה, כל הליקויים הללו צריכים להיטשטש ולהיעלם מן העין.

לפיכך, תפקוד מוצלח של גבולות מותנה בהכרח בעטיפתם בתוך המשגה הנורמטיבית של גבול, וביחס להופעה השיחנית של טריטוריה. למרות הניסיון להציג הגדרות טריטוריאלייות כייצבות וכקבועות, מנגנונים אלה נמצאים תמיד בתהליך של התהוות ודורשים פעולות חוזרות ונשנות של יצירת גבול. ההתגלמות השונות של גבולות מופיעות כמבעים של חזרתיות פרפורמטיבית המוסדרת בהתאם להמשגה הנורמטיבית של הגבול. חזרתיות פרפורמטיבית זו שואבת את

הלגיטימיות שלה מרגע מדומיין של בריאה, רגע שבו הריבון יצר את הגבולות על ידי הגדרת הטריטוריה שלו. רגע זה הוא תמיד מיתי, מכיוון שהוא מצריך ריבונות שמתקיימת, ולו לרגע, ללא טריטוריה, וטריטוריה הקודמת לסימון גבולותיה. למרות זאת, "משהו ישנו שאינו אוהב גדר" טוען רוברט פתסט בשירו "תיקון גדר" (שהמשפט "גדרות טובות יוצרות שכנים טובים" מצוטט ממנו, אף כי לרוב באופן הפוך ממשמעותו בשיר). מבט ביקורתי עשוי לחשוף לעינינו את השיירים והמשקעים שמשאירים תהליכי יצירת הגבולות ופירוקם.

הערות

1. John G. Ruggie, "International Structure and International Transformation: : ראו לדוגמה: Space, Time, and Method", in *Global Changes and Theoretical Challenges*, ed. Ernst-Otto Czempiel and James N. Rosenau (Lexington: Lexington Books, 1989); Kenichi Ohmae, *The Borderless World* (London: Collins, 1990); Jean-Marie Guéhenno, *The End of the Nation-State* (Minneapolis: University of Minnesota Press 1995); Anna Leander, "Bertrand Badie: Cultural Diversity Changing International Relations?" in *The Future of International Relations Masters in the Making?* ed. Iver B. Neumann, Iver B. Neumann and Ole Wæver (London and New York Routledge, 1997)
2. Ronen Shamir, "Without Borders? Notes on Globalization as a Mobility Regime", David Newman, "The Lines (להלן שמיר, ללא גבולות?); *Sociological Theory* 23, no. 2 (2005) That Continue to Separate Us: Borders in Our 'Borderless' World", *Progress in Human Geography* 30, no. 2 (2006) (להלן ניומן, "הקווים שעדיין מפרידים בינינו").
3. Michel Foucault, "On Governmentality", in *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, eds. Graham Burchell, Colin Gordon, and Peter Miller (Chicago: University of Chicago Press, 1991)
4. John Agnew, *Geopolitics* (London: Routledge 1998).
5. Hank van Houtun, "The geopolitics of borders and boundaries", *Geopolitics* 10 no. 4 (2005) (להלן ון הוטון, "הגיאוגרפיה של הגבולות"), Anssi Paasi, "Generations and the 'Development' of Border; (Studies)", *Geopolitics* 10 no. 4 (2005) (להלן ניומן, "הקווים שעדיין מפרידים בינינו").
6. David Newman, "Boundaries, Borders, and Barriers: Changing Geographic Perspectives on Territorial Line", in *Identities, Borders, Orders Rethinking International Relations Theory*, ed. Mathias Albert, David Jacobson, and Yosef Lapid (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001) (להלן ניומן, "גבולות ומחסומים").

7. שמיר, ללא גבולות?, 197.
8. William Walters, "Border/Control", *European Journal of Social Theory* 9, no. 2 (2006).
 Jef Huysmans, "Migrants as a Security Problem: ראו גם: "ביקורת/גבולות";
 Dangers of 'Securitizing' Societal Issues", in *Migration and European Integration: Dynamics of Inclusion and Exclusion*, ed. Robert Miles and Dieter Thränhardt (London: Pinter, 1995).
9. Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*, trans. G.L. Ulmen (New York: Telos Press, 2003).
 10. על המדינה כניסיון לייצר סגירות ראו עדי אופיר, "מדינה", *מפתח* 1 (2010).
11. N. Brenner, B. Jessop, M. Jones and G. MacLeod, "Introduction: State Space in Question", in *State/Space: A Reader*, eds. N. Brenner, B. Jessop, M. Jones and G. MacLeod. Malden (MA: Blackwell Publishing, 2003).
 12. Emma Haddad, "Danger Happens at the Border", in *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge*, ed. Prem Kumar Rajaram and Carl Grundy-Warr (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007).
 13. חדאד, "הסכנה נמצאת בגבול".
 14. ראו לדוגמה ון הוטון, "הגיאוגרפיה-פוליטיקה של הגבולות".
 15. Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Meridian (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1998).
16. Mark B. Salter, "Governmentalities of an Airport: Heterotopia and Confession", *International Political Sociology* 1 (2007).
 17. Sari Hanafi, "Spacio-Cide and Bio-Politics: The Israeli Colonial Project from 1947 to the Wall", in *Against the Wall: Israel's Barrier to Peace*, ed. Michael Sorkin (New York: New Press, 2005); Prem Kumar Rajaram and Carl Grundy-Warr, "Introduction", in *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge*, ed. Prem Kumar Rajaram and Carl Grundy-Warr (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007).
18. Arturo J. Aldama, "Millennial Anxieties: Borders, Violence and the Struggle for Chicana/o Subjectivity", *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies* 2 (1998); Renato Rosaldo, "Cultural Citizenship, Inequality and Multiculturalism", in *Race, Identity, and Citizenship: A Reader*, ed. Rodolfo D. Torres, Louis F. Mirón, and Jonathan Xavier Inda (Malden, Ma: Blackwell Publishers, 1999).
19. Walter D. Mignolo, "The Many Faces of Cosmo-Polis: Border Thinking and Critical

Cosmopolitanism”, *Public Culture* 12, no. 3 (2000); Walter D. Mignolo and Madina Tlostanova, “Theorizing from the Borders: Shifting to the Geo- and Body-Politics of Knowledge”, *Journal of Social Theory* 9, no. 2 (2006); Sandro Mezzadra and Brett Neilson, “Border as Method, or, the Multiplication of Labor”, *Transversal* 6 (2008) (<http://eipcp.net/transversal/0608/mezzadraneilson/en>); Gloria Anzaldúa, *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza* (San Francisco: Spinsters/Aunt Lute, 1987); Eeva-Kaisa Prokkola, “Border Narratives at Work: Theatrical Smuggling and the Politics of Commemoration”, *Geopolitics* 13 (2008). (להלן פרוקולה, “גרטיבים של גבול”).

John Crowley, “Where Does the State Actually Start? The Contemporary Governance of Work and Migration”, in *Controlling Frontiers: Free Movement into and within Europe*, ed. Didier Bigo and Elspeth Guild (Aldershot: Ashgate, 2005); Sharon Pickering and Leanne Weber, “Beyond Borders”, in *Borders, Mobility and Technologies of Control*, ed. Sharon Pickering and Leanne Weber (New York: Springer, 2006).

Anastassia Tsoukala, “Looking at Immigrants as Enemies”, in *Controlling Frontiers: Free Movement into and within Europe*, ed. Didier Bigo and Elspeth Guild (Aldershot: Ashgate, 2005); סולטר, “ממשליות בשדה התעופה”.

Virginie Guiraudon and Gallya Lahav, “A Reappraisal of the State Sovereignty Debate. The Case of Migration Control”, *Comparative Political Studies* 33, no. 2 (2000); Mark B. Salter, “Passports, Mobility, and Security: How Smart Can the Border Be?” *International Studies Perspectives* 5 (2004); Walters, “Border/Control”.

Peter Andreas, “Redrawing the Line: Borders and Security in the Twenty-First Century”, *International Security* 28, no. 2 (2003).

Didier Bigo, “Security and Immigration, toward a Critique of the Governmentality of Unease”, *Alternatives* 27, no. supplement (2002).

David Newman, “Boundaries, Territory and Postmodernity: Towards Shared or Separate Spaces?” in *Borderlands under Stress*, ed. Martin Pratt and Janet Allison Brown (London: Kluwer Law International, 2000).

Nicky Gregson and Gillian Rose, “Taking Butler Elsewhere: Performativities, Spatialities and Subjectivities”, *Environment and Planning D: Society and Space* 18 (2000).

26. ארווינג גופמן, הצגת האני בחיי היומיום, תרגום שלמה גונן (תל אביב: דביר, 1980 [1956]), 213.

Judith Butler, “Introduction”, in *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex* (New York: Routledge, 1993), 2. (להלן באטלר, “הקדמה”).

28. אריאלה אזולאי, ימים רעים: בין אסון לאוטופיה (תל אביב: רסלינג, 2002).
29. מלבד המקרה החריג של אנטארקטיקה, ואותם מרחבים שנמצאים בזמניות של חוסר ההכרעה של הקונפליקט.
30. Michel Foucault, *Security, Territory, Population, Lectures at the Collège De France*, 1977-78, ed. Michel Senellart, trans. Graham Burchell (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2007).
31. עדי אופיר, "בין קידוש החיים להפקרתם: במקום מבוא ל-Homo Sacer", בתוך טכנולוגיות של צדק: משפט, מדע וחברה, עורך שי לביא (תל אביב: הוצאת רמות – אוניברסיטת תל אביב, 2003).
32. Judith Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence* (London ; New York: Verso, 2004), 56.
33. יהודה שנהב, "חללי ריבונות, החריג ומצב החירום: לאן נעלמה ההיסטוריה האימפריאליסטית?" תיאוריה וביקורת 29 (2006): 213.
34. Michel Foucault, *Society Must Be Defended, Lectures at the Collège De France 1975-1976* (New York: Picador, 2003), 254.
35. Ann Laura Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate* in *Colonial Rule* (Berkeley: University of California Press, 2002) לפיתוח רעיון זה ראו Hagar Kotef and Merav Amir, "(En)Gendering Checkpoints: Checkpoint Watch and the Repercussions of Intervention", *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 32, no. 4 (2007).
36. ז'יל דלו, "פוסט-ספריקטום על חברות הבקרה", תיאוריה וביקורת 24 (2004).
37. וולטרס, "ביקורת/גבולות", 190.
38. במקור, דלו משתמש במושג "dividuals" שאותו הוא גוזר מהמילה "individuals" כדי להמחיש את השינוי שעבר על האופן שבו הפרט מתפקד בחברות הבקרה; "יחידות" הוא המושג שטבעה אריאלה אזולאי כאשר תרגמה את הטקסט של דלו לעברית.
39. Nikolas Rose, *Powers of Freedom: Reframing Political Thought* (Cambridge, MA: Cambridge University Press, 1999) מצוטט אצל וולטרס, "ביקורת/גבולות".
40. Rob B. J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).
41. Stuart Elden, "Land, Terrain and Territory", *Progress in Human Geography* 34 no. 6 (2010).

- Didier Bigo, "Möbius Ribbon of Internal and External Security(ies)", in *Identities, Borders, Orders Rethinking International Relations Theory*, ed. Mathias Albert, David Jacobson, and Yosef Lapid (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001), 96 ביגו, "טבעת מוביוס".
- Didier Bigo, "Detention of Foreigners, States of Exception, and the Social Practices of Control of the Panopticon", in *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge*, ed. Prem Kumar Rajaram and Carl Grundy-Warr (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007), 16 ביגו, "טבעת מוביוס", 103.
- Etienne Balibar, *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship* (Princeton: Princeton University Press, 2003), 5 שם, 9.
- שמייט, הנומוס של העולם. 47
- ראו גם ניומן, "גבולות ומחסומים"; ברנר ואח', "מרחב מדינתי". 48
- ראו, לדוגמה: Michael Walzer, *Just and Unjust Wars* (New York: Basic Books, 1992) 49
- John Locke, *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett (Cambridge: Cambridge University Press, 1988) 50
- Avery Kolers, *Land, Conflict and Justice* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009) 51
- Gearoid O'Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996); John Agnew, "Mapping Political Power Beyond State Boundaries: Territory, Identity and Movement in World Politics", *Millennium* 28, no. 3 (1999) 52
- Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, trans. Alan Sheridan (New York: Pantheon Books, 1979) 53
- Pradeep Jeganathan, "Checkpoint: Anthropology, Identity and the State", in *Anthropology in the Margins of the State*, ed. Veena Das and Deborah Poole (Santa Fe: SAR and James Curry, 2003) 54
- באטלר, "הקדמה". 55
- Michael Kearney, "Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire", *Journal of Historical Sociology* 4 (1991); Gary Clyde Hufbauer and Gustavo Vega-

Cánovas, "The Rebordering of North America: Integration and Exclusion in a New Security Context", in *The Rebordering of North America: Integration and Exclusion in a New Security Complex*, ed. Peter Andreas and Thomas J. Biersteker (New York: Routledge .2003)

57. חדאד, "הסכנה נמצאת בגבול".

James Clay Moltz, "Regional Tensions in the Russo-Chinese Rapprochement," *Asian Survey* 35, no. 6 (1995)

59. פרוקולה, "נרטיבים של גבול".

60. בתרגום אברהם רגלסון, מתוך אברהם רגלסון, רביבים וטל: שיחות ועוללות שיר (עקד: תל אביב).

